

# Introducere

Martina Giuffrè

„Egali”, „diferiți”, „normali”, sunt adjectivele cel mai des folosite de interlocutorii noștri din Italia, Spania și România atunci când vorbesc despre ei înșiși și despre raportul lor cu lumea gagiilor (non-romilor), exprimându-și astfel dezamăgirea – în același timp cu revendicarea propriei specificități – față de faptul că sunt considerați „altfel”, „diferiți de toți ceilalți”, aproape „extraterestri”, potrivit unei metafore care apare de mai multe ori în interviuri. Așa cum vom vedea în câteva eseuri din această carte, interlocutorii noștri simt acut nevoia unei narațiuni alternative legate de dubla exigență de a arăta aspectele pozitive ale „culturii rome”, pe de o parte, și de a „normaliza” imaginea romului, eliminând acea unicitate și ireductibilitate care l-a caracterizat în narațiunile europene de-a lungul secolelor și care a creat o imagine puternic stereotipizată și simplificată a „identității rome”, pe de altă parte.

De-a lungul secolelor, romii au fost văzuți aproape întotdeauna ca grupuri omogene cu caracteristici bine determinate, cei ireductibil diferiți, ontologic diferiți, simbol al ilegalității aproape fizice și corporale sau, în cazurile pozitive, ca reprezentanți ai autenticității, ai libertății, ai adevăratei naturi umane, aproape o copie a mitului „bunului sălbatic”. Însă, aproape niciodată nu au fost văzuți drept persoane „normale”. Cercetarea noastră face parte dintr-un proiect care și-a propus ca obiectiv promovarea, pentru cetățenii europeni, a căilor interculturale, pentru mai buna cunoaștere și percepere a acestor colectivități, în ciuda sentimentelor anti-rome din ce în ce mai răspândite. Alegerea Spaniei, Italiei și României nu este întâmplătoare: aceste trei țări au experimentat politici destul de diferite în raport cu populația romă, fiecare dintre acestea fiind reprezentativă în raport cu cele trei modele – spaniol, occidental și balcanic – identificate de Piasere (2004): asimilarea forțată, exploatarea (cu sclavia care a durat până la 1855) și segregarea/eliminarea (cu holocaustul romilor ca apogeu). În același timp, acest proiect, din care cercetarea reprezintă doar o mică parte, și-a propus ca obiectiv promovarea protagonismului romilor în toate activitățile propuse și am văzut romi care s-au format ca jurnaliști/comunicatori, activiști, cercetători.

În Italia, romii au fost protagoniștii cursului „Fuochi Attivi” (Focuri Active) pentru formarea ca activiști, curs la care ne vom referi în această lucrare, organizat de Fundația „Romanî Italia”, ai cursului de comunicare organizat de „Stampa Romana” și ai cercetării în colaborare cu Universitatea „La Sapienza” din Roma. În România s-au desfășurat atât cursuri de formare și actualizare pentru jurnaliști în chestiunea romilor, cât și

cursuri pentru formarea de jurnaliști specializați în problema romilor.

Pe de altă parte, în Spania, participarea activă a romilor a fost explicată în campania radiofonică de la EMA-RTV Huellas Gitanas, lansată în septembrie 2014. Campania constă în programe radio de 30 de minute puse în undă timp de 30 de săptămâni în rețelele radio ale EMA-RTV, compuse din circa 100 de posturi radio locale, publice și comunitare din Andaluzia. Tinerii care au participat la cursurile de formare, în colaborare cu jurnaliștii de la EMA-RTV, au participat la fiecare etapă a realizării campaniei Huellas Gitanas: au luat interviuri, au făcut planuri, au înregistrat episoade pe teme specifice romilor.

Au fost așadar pe deplin implicați ca protagoniști activi în campania radiofonică, co-participând la reprezentarea publică a lumii romilor.

În acest volum, ne propunem să punem în lumină jocul reprezentărilor din partea diverșilor actori sociali (diferite grupuri de romi, instituții, mass-media, asociații de romi, academicieni, studenți) care concură pentru a construi „imaginea romilor”. În mod special, vom pune în legătură diversele reprezentări care se fac despre romi și pe care romii și le fac despre ei înșiși și care ar fi gradul în care ei se identifică cu imaginea care li se creează la nivelul publicului.

Care sunt poveștile negative? Există fenomene de auto-excludere? Există procese de patrimonializare etnică? În ce măsură imaginea despre romi corespunde cu cea pe care ei o au despre ei înșiși? Cum se simt reprezentați în mass-media din Italia, Spania și România? Se va ține cont de asemenea de repercusiunile practice ale acestor reprezentări, mai ales

asupra proceselor de incluziune și excluziune socială. Se va da cuvântul purtătorilor de contra-reprezentări asupra culturii rome și acelor atât de numeroși romi „invizibili” în ochii majorității, acei romi care „nu par romi” din punctul de vedere al gagiilor, care lucrează pentru a construi o nouă reprezentare publică a lumii romilor. În acest sens, rolul tinerilor activiști în interceptarea fazelor de schimbare a „noilor generații” este fundamental pentru a construi ceea ce unii activiști romi definesc drept „țiganitate 2.0”.

Această nouă exigență, de a fi reprezentați din partea tinerilor activiști din diversele țări implicate, ne vorbește despre nevoia presantă de un nou mod de a povesti, de a percepe și de a fi percepuți. Un mod mai puțin stereotip și mai mult caleidoscopic, articulat, eterogen de a reprezenta „lumea romilor”. Necesitatea de a diferenția, de a privi diversitatea indivizilor este una din temele care reies cu mai multă forță din povestirile diverșilor interlocutori, care adesea se simt îmbrăcați într-un fel de haine prea strâmte, pe care le simt străine. Și dacă este clar că în cazul fiecărei comunități de romi trebuie pornit de la zero, făcută tabula rasa și evitată orice generalizare și extrapolare, orice analogie cu alte grupuri de romi (Williams, 1994; Lagunas, 2010), este de asemenea adevărat că exigența multora din interlocutorii noștri nu e doar aceea de a fi reprezentați ca grupuri diferite, ci și cea de a fi ascultați ca indivizi, separat, fiecare cu specificitatea lui. Bineînțeles că acest text nu se dorește a fi exhaustiv, nici pentru țările unde s-a desfășurat cercetarea, nici în privința contextelor, ci vrea să ofere prilejul de a reflecta din mai multe puncte de vedere asupra reprezentărilor despre romi și a romilor, fragmente din care să reîncepem să ne gândim la noi căi posibile.

Punctul de plecare al acestei lucrări de cercetare a fost tocmai acela de a se da cuvântul romilor care, așa cum spune Piasere, nu sunt aproape niciodată interpelați, considerându-se că dialogul cu ei este adesea imposibil (Piasere, 2012a). Piasere spune că în privința romilor „raporturile de dialog sunt inexistente. Problema este că cei care decid nu sunt niciodată cei direct interesați; „inabordabilii”, „cei cărora nu li se cere”, de fapt sunt cei care nu au dreptul de a avea drepturi, după cum spunea Hannah Arendt”; și nu doar dreptul la cuvânt le este refuzat romilor, ci adesea și cel de a acționa. Ceea ce își propune acest volum este să construiască o contra-poveste despre lumea romilor, un loc al vocilor și contra-vocilor, al abordărilor încrucișate asupra reprezentărilor lumii romilor din mass-media, a reprezentării romilor, până la patrimonializarea identității lor etnice, punând în lumină toate formele de agency și de rezistență a subiecților care interacționează pentru a-și renegocia propria identitate.

### ***Peer research în Italia***

Dacă în România și Spania obiectivul a fost acela de a da glas populației rome, prin culegerea de povești de viață, încercând să punem în lumină eterogenitatea, în Italia, unde cercetarea s-a focalizat în principal și a avut o durată mai mare, am dat viață proceselor cercetării participative, în care a fost posibilă implicarea viitorilor activiști romi.

Prima oară când am participat la întâlnirea cu tinerii care urmau cursurile de formare organizate în cadrul proiectului am observat imediat cât de refractari erau aceștia la ideea de a fi simple „obiecte pasive ale cercetării”. Romii se săturaseră

chiar și de a fi considerați drept „beneficiari”: de proiecte, de acțiuni pro-romi, de programe educative. Așa cum se întâmplă adesea în cercetarea antropologică, tocmai interlocutorii noștri au fost cei care l-au îndrumat pe cercetător, definind și redefinind teme, metode și locații pentru cercetare. Și tocmai în acel context de confruntare și dialog s-a născut ideea de a-i transforma pe acei tineri în protagoniști activi ai cercetării, de a-i forma ca cercetători. Câțiva din viitorii activiști ar fi putut efectua cercetarea în colaborare cu subsemnata. Așa că le-am scris reprezentanților Uniunii Europene ca să vedem dacă această schimbare ar fi posibilă. Această activitate nu era de fapt prevăzută în proiectul inițial, dar se potrivea foarte bine cu obiectivele generale ale proiectului european, care prevedea, cum am spus, participarea activă a romilor la toate activitățile propuse. „Atunci de ce nu chiar în cadrul cercetării?”, ne-am întrebat. Și așa a apărut ideea de a regândi în mod radical munca de cercetare. Odată obținută permisiunea Uniunii Europene, am organizat diverse întâlniri de formare, în timpul cărora am construit împreună cu tinerii grilele aproximative cu întrebări ce urmau a le fi puse interlocutorilor noștri<sup>1</sup>. Ceea ce ne interesa era să culegem povești de viață, împărțindu-le apoi pe arii tematice considerate ca fundamentale pentru cunoașterea poveștii fiecăruia dintre acei indivizi. Am decis că fiecare ar realiza interviurile cu acele persoane și în acele contexte pe care le simte cel mai aproape, într-o atmosferă cât mai familiară. Interviurile, realizate cu bărbați și femei de etnie romă, dar și cu câteva persoane care nu erau romi, au fost realizate de următorii cercetători: Badema Ramovic, Baskim Berisa, Marinela Constantin, Denise Petcu, Ion Dumitru, Fiore Manzo. Fiecare

participant a primit câte un formular profesional. Cercetătorii au cules o serie de povești de viață chiar din mediile unde trăiau atunci (romii kosovari la Trento, la Roma romii din diversele țări care locuiau acolo, atât în interiorul, cât și în afara taberelor, romii români și sârbi la Bologna, romii italieni la Cosenza, romii muntenegreni la Reggio Calabria), dând viață unei adevărate „arhive a memoriei” rome, care include circa șaptezeci de povești de viață și care ne-a permis să ne conturăm o viziune de ansamblu asupra eterogenității vieților și vocilor din lumea romilor. La aceste povești se adaugă cele culese de cercetătorii din cele trei țări, prin alăturarea cărora s-a ajuns la circa o sută cincizeci de povești.

Cercetarea antropologică, în optica fuzionării orizonturilor în care se desfășoară această muncă, este și rezultatul unei munci de echipă, motiv pentru care vorbim de o coproducție a rezultatelor etnografice, pentru că, așa cum spune Herzfeld (2002), antropologul nu lucrează cu informatori, ci cu co-interpreți, care sunt interlocutori capabili să creeze cunoaștere și să discute opinii. În acest caz implicarea directă a viitorilor activiști le-a permis romilor să participe activ la cercetarea reprezentărilor și să contribuie activ la producerea lor.

Această carte, din punct de vedere metodologic, a utilizat așadar o abordare etnografică integrată, în care participarea activă a romilor este privită prin intermediul așa-numitei *peer research* (cercetare între egali), metodologie care implică participare, acțiune și *empowerment*, ceea ce ne permite să construim împreună rezultatele cercetării<sup>2</sup>.

Din acest punct de vedere, romii nu mai sunt doar beneficiarii cercetărilor, proiectelor, programelor, ci devin protagoniști activi. Chiar dacă Geertz (1988) atrăgea atenția

asupra „unei etnografii a vrăjitoriei scrisă de un vrăjitor”<sup>3</sup>, cred că munca de coproducere, chiar și în faza de cercetare, s-a dovedit a fi o strategie eficientă pentru a înlătura lipsa vocilor rome, voci care au oferit competențe optime în instaurarea relațiilor de dialog în timpul interviurilor. Prin intermediul unei cercetări integrate, a confruntării permanente și a dialogului, am încercat să prezentăm o descriere a lumii romilor extrem de complexă, caleidoscopică și articulată, care are prea puțin de-a face cu imaginea stereotipă a romilor promovată în mass-media europeană.

Fiecare din tinerii participanți provenea dintr-un mediu diferit, chiar în raport cu grupul din care făcea parte, și asta ne-a permis ca, prin cercetarea lor, să obținem o descriere de la nord la sud a realității italiene. Am realizat un studiu etnografic complex, în mai multe locații și cu diverse grupuri extrem de eterogene din punctul de vedere al originii, religiei, clasei sociale, poveștilor personale, un mic concentrat al eterogenității lumii romilor, atât de des reprezentată ca o lume unitară și simplificată. Ceea ce îi unea pe toți participanții la curs era, în primul rând, contextul formativ al cursului, care a fost și parte a contextului meu etnografic. Viitorii activiști erau de fapt, în același timp cercetători ai poveștilor altora, dar și subiecți de cercetare, care prin intermediul poveștilor lor au furnizat o contra-narațiune a lumii rome.

În loc să-mi caut ceva de făcut, așa cum i se întâmplă adesea antropologului, în medii sociale specifice și localizate teritorial undeva anume (un cartier, o insulă, o anume tabără de romi), în acest caz câmpul meu de acțiune a fost contextul formativ al tinerilor, al cărui element central era dat de obiectivul participării la curs în calitate de activiști și de dorința

# Cuprins

<b>Prefață – Campania Romaidentity – Numele meu este Rom</b> .....	5
<i>Natascia Palmieri, Vincenzo Nocifora</i>	
<b>Introducere</b> .....	15
<i>Martina Giuffrè</i>	
<b>Negări și oximoroane. Radicalismul stereotipurilor gagiilor față de romi</b> .....	37
<i>Sabrina Tosi Cambini</i>	
<b>Romii între stereotipuri și „normalitate”. Studiu comparativ pentru Italia, Spania și România</b> ....	57
<i>Martina Giuffrè</i>	
<b>Strategii, agency, rezistențe și reziliențe rome în Italia</b>	
<i>Martina Giuffrè</i>	
<b>Voci și contra-voci. Caleidoscopul biografiilor</b> .....	159
<i>Martina Giuffrè, Enzo Abruzzese, Baskim Berisa, Marco Bevilacqua, Marinela Constantin, Ion Dumitru, Fiore Manzo, Denise Petcu, Draga Petrovic, Badema Ramovic</i>	

<i>Ion, Marinela, Badema, Baskim, Fiore, Enzo, Marco, Denise și Draga își spun poveștile</i> .....	164
<b>Pe calea realizării unui nou tip de „țiganitate”</b> .....	223
<i>Nazzareno Guarnieri</i>	
<b>„Și romii sunt oameni”. Cum sunt văzuți romii de tinerele generații. Cercetare și acțiune în trei școli din Roma</b> .....	241
<i>Sara Miscioscia</i>	
<b>„Noi nu suntem făcuți ca să studiem”. Imaginea și autoreprezentarea romilor în mass-media, asociaționism și realitatea socială</b> .....	283
<i>Francisco M. Abumada Sánchez</i>	
<b>Etnicitatea ca atracție turistică. Imagine și conflict la grotele din Sacromonte (Granada, Spania)</b> .	321
<i>Juan de Dios López López</i>	
<i>și Giuseppe Beluschi Fabeni</i>	
<b>Romii: State Gens Libera</b> .....	367
<i>Ciprian Necula</i>	
<b>Autorii</b> .....	397